

УДК 94(477)

Жолоб М.П., аспірант кафедри історії та археології слов'ян, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ), zholobb@gmail.com

Ліквідація етнічних релігійних громад підрадянської України наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Розглядаються основні методи, якими керувалася, та засоби, які використовувала радянська влада при закритті культових будівель та знищенні релігійних громад національних меншин УСРР в кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: релігійна громада, культова споруда, іудеї, католики, протестанти, євреї, поляки, німці.

Zholob M.P., postgraduate Department of History and Archaeology of the Slavs, National Pedagogical University M.P. Dragomanova (Ukraine, Kyiv), zholobb@gmail.com

Elimination of minority religious communities USSR on the verge of 20–30-ies of XX century

The main methods that guided, and means used by the Soviets at the close of religious buildings and the destruction of religious minority communities USSR in the late 20's – early 30-ies of XX century. It is shown that the limit of 20–30-ies of XX century. One of the points of restructuring life in the Soviet Union became a cultural revolution in which had to be rejected religious worldview. To that end, the Bolsheviks through local authorities resorted to a policy of oppression and destruction of religious communities administratively. We give excuses citing that the Bolsheviks denied believers worship, including a prominent place occupied by financial oppression and poor technical condition. We consider restrictions on religious activities and those religious groups that have continued to operate. Attention is paid to the extraction of communities using both real (lodge) and moving (bells) property restriction ordinances.

Keywords: religious community, religious buildings, Jews, Catholics, Protestants, Jews, Poles and Germans.

Жолоб М.П., аспірант кафедри історії та археології слов'ян, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ), zholobb@gmail.com

Ликвидация религиозных общин национальных меньшинств СССР на грани 20–30-х гг. ХХ в.

Рассматриваются основные методы, которыми руководствовалась, и средства, которые использовала советская власть при закрытии культовых сооружений и уничтожении религиозных общин национальных меньшинств СССР в конце 20-х – начале 30-х гг.

Ключевые слова: религиозная община, культовое сооружение, иудеи, католики, протестанты, евреи, поляки, немцы.

На кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст. разом із зміною загальнополітичного курсу в радянській Україні як і в усьому СРСР, відбувається новий поворот у стосунках влади з релігійними організаціями, що характеризується посиленням тиском більшовицького режиму на громади віруючих різних конфесійних напрямів полінаціональної держави, остаточною метою якого була повна ліквідація релігійного життя на її території. З огляду на це особливий науковий інтерес викликають методи та засоби, користуючись якими, адепти більшовицької ідеології втілювали в життя вимогу партії щодо знищення релігійних общин.

Отже, метою дослідження є комплексна характеристика методів та спеціальних засобів, які використовувала радянська влада для ліквідації релігійних громад, сформованих представниками національних меншин України.

Даній проблемі було присвячено ряд праць, зокрема радянського посадовця – О.Ярославського [25] та сучасних українських дослідників, серед яких слід виділити – Е.Бистрицьку [3], В.Росовського [9], Р.Сітарчука [5]. Однак необхідна інформація, що нас цікавить і в них міститься, є переважно узагальнюючого характеру та займає невеликий об'єм від загального обсягу робіт.

‘Войовниче безбожництво’ організаційно сформувалося в кінці 20-х років, пройшло кілька етапів свого становлення. Існуючі, серед по-марксистському слабо підготованих прошарків робітництва та лівих елементів в партії, настрої нетерпимого ставлення до релігії, що не залишали місце для церкви за соціалістичного ладу, час від часу нагадували про себе за рахунок випадків антирелігійного екстремізму. Прихильники таких поглядів наполягали виключно на застосуванні методів ‘революційної диктатури’, а точніше – грубих адміністративних прийомів, аж до закриття культових споруд та розпуску релігійних громад.

Найбільш гучно представники вказаної течії знову нагадали про себе в кінці 20-х років, закликаючи здійснити остаточний наступ на релігію, щоб ‘відправити її на звалище історії’ [1, с.291].

На межі 1928–1929 рр. в СРСР відбулася зміна політичного курсу, що негативно відобразилося на функціонуванні релігійних громад національних меншин України.

Сконструювавши теорію ‘загострення класової боротьби’, що нібито супроводжувала соціалістичне будівництво, комуністична верхівка силовими методами почала колективізацію селянського господарства. Зміна усталеної форми земельної власності та руйнування перевірених роками методів господарювання супроводжувалися знищенням традиційного укладу життя національних меншин України, одним з ключових елементів якого була релігія, що відігравала чималу роль у самоідентифікації етносів.

Суспільство було штучно поділено на два непримиренні табори: прогресивному пролетаріату і селянству протиставлялися буржуазно-капіталістичні верстви. Останні були оголошені реакційними, антирадянськими, з ними влада вела і закликала вести нещадну боротьбу. Релігійні інституції як провідники ‘буржуазної ідеології’ потрапили в когорту ‘непримиренних ворогів трудового народу’ [3, с.198].

Зазначені зміни відповідали вимогам, до виконання яких Ленін закликав своїх прибічників у власних працях, присвячених релігійному питанню: ‘Ми повинні боротися з релігією. Це – абетка всього матеріалізму. Але марксизм не є матеріалізмом, який зупинився на абетці. Марксизм йде далі. Він каже: ... цю боротьбу необхідно пов'язати з конкретною практикою класового руху, що спрямований на усунення соціальних коренів релігії... Марксист повинен бути матеріалістом, тобто ворогом релігії, але матеріалістом діалектичним, тобто ставити справу боротьби з релігією не абстрактно, не на ґрунт чисто-теоретичної, завжди собі рівної проповіді, а конкретно на ґрунт класової боротьби, в руслі якої маси виховуються найкраще’ [6, с.25].

Протягом 1928 р. Сталін тричі в своїх виступах закликав до активної боротьби з релігією [2, с.107]. Він стверджував, що за спиною куркуля стоять багаточисельні релігійні організації, а це збільшує його сили, ідеологізує глітая. Тому в загальному наступі на куркуля і непмана Сталін готувався завдати спеціального удару по релігійних організаціях [1, с.294]. 1929 р. була розіслана директива ЦК ВКП(б), в якій підкреслювалося, що релігійні організації є єдиною контрреволюційною силою. Таким чином була надана команда, щодо застосування проти них репресивних заходів [2, с.107].

З ініціативи НКВС розпочалася робота над новим законопроектом, який повинен був розвинути положення декрету ‘Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви’. В роботі над ним, яка тривала до 1929 р., узяли участь Антирелігійна комісія ЦК ВКП(б), НКВС, НКЮ, ОДПУ. Проект закону ‘Положення про культу та культове майно’ продемонстрував подальший наступ на права церкви та віруючих. В проекті передбачалося існування релігійних організацій лише у формі груп віруючих за наявності культових приміщень, де здійснювалося поклоніння культу та відбувалися обряди. Вводилися обмеження на проведення останніх [3, с.198].

Чи не останню крапку в перегляді релігійного законодавства 20–30-х рр. ХХ ст. поставила держава, внісши у 1929 р. зміни до Основного закону. Зокрема вони були зроблені в тексті Конституції УСРР.

У статті 23 розділу Декларації прав і обов'язків трудящого й експлуатованого народу Конституції України 1919 р. проголошувалося: ‘Для забезпечення за трудящими справжньої волі совісті, а також щоб не дати можливості використати релігію і церкву в інтересах збереження класового ладу, церква відокремлюється від держави і за всіма громадянами визнається право пропаганди різних релігійних учень, що не ставлять перед собою ніяких соціальних і політичних цілей, а також антирелігійних учень, що духом не перечать комуністичному світогляду’.

Нова редакція статті 8 Конституції УСРР, ухвалена в 1929 р., стверджувала: 'В Українській Соціалістичній Радянській Республіці церкву відокремлено від держави і школу від церкви і воля релігійних визнань і антирелігійної пропаганди визнається за всіма громадянами'. Як бачимо, у першому варіанті Основного закону існувало, хоча й обмежене, право віруючих на пропаганду віровчень, а в другому його вже вилучили.

Центральна рада Спілки войовничих безвірників у 1930 р. спробувала пояснити, як потрібно тлумачити названі зміни до Конституції: 'Нова редакція уточнює об'єм і характер тої діяльності, яка до цього розцінювалася релігійниками і церквами різних течій як право під виглядом релігійної пропаганди вести антирадянську агітацію і боротьбу з будь-якими заходами радянської влади. Заміна поняття 'свобода релігійної пропаганди' в законі словами 'свобода релігійних сповідань' показує, що діяльність віруючих у сповіданні своїх релігійних догм обмежена середовищем віруючих і розглядається як тісно пов'язана з віровченням культу терпимої у нашій державі релігії. Залучення ж нових кадрів трудящих, особливо дітей, у число прибічників релігії... є шкідливим з точки зору інтересів пролетаріату та свідомого селянства, звичайно ніяк не може перебувати під захистом закону й охоплюватися поняттям 'свобода релігійних сповідань'. Отже, будь-яка пропагандистська й агітаційна діяльність церковників та релігійників не може розглядатися як діяльність, дозволена законом про релігійні об'єднання, а, навпаки, розглядається як така, що вийшла за межі свободи віросповідання, перебуває під охороною закону і підлягає дії кримінального та цивільного кодексів, оскільки вона їм суперечить' [5, с.174].

В уявленні більшовиків релігія стала засобом опору куркульства успіхам соціалізму. Вважаючи сукупність релігійних громад останньою легально діючою контрреволюційною організацією в СРСР, комуністи, бажаючи з нею остаточно розправитися, почали масштабну антирелігійну акцію, в ході якої віруючих позбавляли можливості повноцінно задовольняти свої духовні потреби, відбираючи в них культові споруди. Саме 1929 рік став початковою точкою відліку процесу закриття культових приміщень в Україні, що тривав протягом наступного десятиліття. Журнал 'Антирелигиозник' визнавав, що закриття таких будівель набуло в цей рік масового характеру [7, с.75].

Нові економічні відносини в суспільстві, які нібито базувалися на принципах соціалізму та які досягалися внаслідок проведення в країні колективізації та індустріалізації, на думку більшовиків, мали б вплинути на перегляд населенням своїх усталених релігійних поглядів. Тому в документах з приводу позбавлення релігійних громад їх культових споруд часою можна було знайти типові висновки, які досить часто дублювалися з одного протоколу в інший: 'Сталіндорфський райвиконком враховує, що населення Ізлучистої сільради колективізовано на 93% і з огляду на це знову підійняло питання перед Райвиконкомом, а також на перевиборах рад, де прийняло участь 95% виборців, про перетворення синагоги у будинок культури. Депутати ради цілком підтримують дане клопотання населення сільради та просять ВУЦВК підтвердити закриття синагоги та передати помешкання, для використання його на культурні потреби села' [12, арк.83].

Голова Спілки войовничих безбожників Омелян Ярославський в одній із своїх статей, опублікованій 1931 р. закликав: 'Колективізація сільського господарства, перехід на соціалістичні рейки нашого господарства, справжня глибока культурна революція, повне звільнення від ідеології експлуататорів – потребує непримиримої антирелігійної пропаганди' [25, с.24].

Щоб показати успіхи боротьби з релігією та вказати на непотрібність існування церкви, синагоги, кірхи чи будь-якого іншого молитовного будинку для місцевих жителів, ініціатори закриття культових споруд посилалися на високий відсоток атеїстів в населеному пункті, на території якого мали ліквідувати релігійну громаду. Так, у протоколі про закриття єврейської культової споруди, що знаходилася

в м. Махнівка Бердичівської округи зазначалося: 'В місті 65% безвірників, таке цифрове співвідношення вичерпує питання нагальної потреби передати синагогу Кльоуз на вимогу працюючих під єврейською читальню' [20, арк.234].

Формально не бажаючи виходити за межі законодавства, яке регулювало взаємини віруючих з державою, представники радянської влади намагалися легімітизувати свої дії, вдаючись до штучних, заздалегідь спланованих заходів. Так, закриття того чи іншого молитовного будинку проводилося нібито за вимогою трудівників, які до того ж належали до тієї національної меншини, що й члени релігійної громади, котрих намагалися позбавити культової споруди. Подібні вимоги підкріплювалися рішеннями зборів маріонеткових громадських об'єднань, члени яких клопоталися про передачу будівель з рук віруючих закладам культурно-просвітницького характеру.

Використовуючи даний привід радянська влада, подібно сотням інших обшин, сформованих представниками національних меншин, позбавила можливості задовольняти релігійні потреби у вже згаданому культовому приміщенні віруючій частині єврейського населення м. Махнівки Бердичівської округи. 4 вересня 1929 р. на загальних зборах профспілок кустарів, вчителів, бідноти та активу міста було поставлено питання про передачу синагоги Нової під культустанову. 5 жовтня 1929 р. на загальних зборах юнацької секції при хаті-читальні було ухвалено закрити синагогу та пристосувати її під культустанову. Також на загальних зборах єврейських жінок м. Махнівки стояло питання, щодо пристосування синагоги під клуб, з огляду на відсутність відповідного помешкання для проведення культурної роботи [21, арк.60]. 1930 р. в с. Радолівка Коларівського району Мелітопольської округи, де з його 1396 жителів 1331 особи були болгарами, 449 осіб з 576 тих, хто мали виборче право підписалися за закриття молитовного будинку [19, арк.132].

Разом із зборами мешканців певного міста або села та зібраннями членів місцевих осередків громадських об'єднань, на яких від імені жителів населеного пункту більшовики позбавляли общини їх культових споруд, скликалися збори віруючих, задля обговорення питання про збереження приміщення за релігійною громадою. Оскільки такі зібрання проводилися під пильним оком представників радянської влади, на них, згідно офіційних документів тієї пори, була присутня мала кількість людей або ж взагалі ніхто не приходив. Це грало на руку владі, яка констатувала, недостатню кількість членів у громаді, що було основним мотивом в припиненні її існування. Так, при закритті синагоги в м. Махнівка не дивлячись на те, що збори скликалися двічі, першого разу зібралось 12 чоловік, вдруге ж віруючі на збори зовсім не з'явилися. Що ж до кількості п'ятдесятки, то як виявилось на 20 січня 1930 р. до неї входило всього 14 чоловік [21, арк.60]. Тож факт недостатньої кількості членів у складі релігійної громади для представників влади був приводом, спираючись на який партпрацівники могли відібрати у віруючих культу споруду.

Радянська влада тиснула на членів релігійних громад не лише з метою оформлення ними заяв, щодо припинення своєї участі у справах общини, а й з приводу порушення клопотань про закриття власних культових споруд. Так, в лютому 1930 р. в м. Яришові Могилів-Подільської округи заяву про закриття синагоги підписало 18 осіб з числа п'ятдесятки. Виправдовуючи закриття культової споруди працівники місцевих органів влади також вказували на те, що частина віруючих вмерла або виїхала з міста [20, арк.234].

НКВС до РВК надсилав з грифом 'Цілковито таємно' спеціальні інструкції, що вмещували перелік вказівок, які мали стати у пригоді при закритті культових будівель. Так, 18 листопада 1929 р. до голови Немирівського органу виконавчої влади з приводу закриття в місті німецької лютеранської кірхи надійшов лист: 'Треба домовитися з райадмінвідділом, щодо збору, згідно адміністративних положень, необхідного матеріалу з приводу невиконання громадою пунктів договору, недостатньої кількості членів

у її складі та утримання культової споруди в неналежному технічному стані. Тоді можна буде поставити питання, щодо закриття молитовні, зібрати збори і запропонувати останнім зробити ремонт' [21,арк.7].

Таким чином, одним з важелів впливу на релігійну громаду, котра не бажала добровільно залишати будівлю, яка нею використовувалася з богослужбовою метою, був фінансовий тиск. Згідно 371 артикулу (увага 2) Адміністративного кодексу УСРР релігійна громада змушена була припинити користування культовою спорудою у разі незадовільного технічного стану останньої. Для закриття молитовного будинку, з ініціативи представників влади, створювалася спеціальна комісія, яка здійснювала технічний огляд будівлі, в ході якої виявлявся ряд несправностей. Заздалегідь визначивши такий об'єм робіт, для виконання якого члени громади не знайшли б необхідних коштів, общину, через неспроможність провести ремонт, позбавляли церкви, костюлу, синагоги чи будь-якого іншого молитовного будинку.

Розуміння того, що вимоги місцевої влади провести ремонт культової споруди були лише приводом до намагання влади обмежити віруючих в задоволенні їхніх духовних потреб, сумнівів не викликало. Про це свідчить, хоча б скарга уповноважених 6 єврейських релігійних громад м. Дніпропетровська на ім'я голови ВУЦВК Г.І. Петровського, від 8 червня 1932 р.: 'Після закриття найбільших синагог, з яких, замість більш ніж 40 існуючих в Дніпропетровській, залишилося тільки 12, причому менш значущих, місцева влада в останній час розпочала здійснювати заходи й щодо інших, кінцевою метою яких має бути їх закриття. Так, 27 березня щодо 6 молитовних будинків була оприлюднена вимога здійснити ремонт на суму для кожного окремо від 25 до 30 тис. рублів. Вимоги, щодо ремонту мають шаблонний характер, майже до всіх вони спільні, начебто всі будівлі однаково зношувалися, не дивлячись на те, що будувалися і ремонтувалися в різний час. Ремонт же за вказаною вимогою повинен був закінчитися до 12 квітня, тобто протягом двох тижнів, – і це в розпал будівничого сезону, коли існує великий дефіцит матеріалів, необхідних для його здійснення' [15,арк.45].

Цікавий випадок трапився літом 1931 р. в с. Романові Дзержинського району, де від удару блискавки згорів верх костюлу та на 10–15% постраждала сама будівля. Не дивлячись на те, що релігійна громада від імені 6 тисяч віруючих кілька разів зверталася до РВК з проханням надати дозвіл провести ремонт, позитивної відповіді не надійшло [14,арк.71]. Висновок офіційної комісії був невтішним та кардинально відрізнявся від інформації, яку надавали члени общини: 'З костюлу залишилися лише стіни, та й ті пошкоджені на 30%, решта згоріла повністю. Стіни, які залишилися, дали тріщини, використані бути не можуть і підлягають заносу'. На підставі вищезазначеного РВК заборонив не тільки ремонтувати костюлу, а навіть його тимчасове устаткування для служби [14,арк.68].

Технічний огляд культової споруди міг проходити під час богослужіння, що викликало занепокоєння з боку віруючих [20,арк.17]. Під час обстеження синагоги м. Іванків наприкінці 1931 р. було складено висновок: 'Будинок з сонових брусів на дубових підвалинах та стовпах, збудований близько 40 років тому. Дах залізний. Основні стовпи зі східного боку підгнили, вони потребують негайної заміни, підсипка землі під підлогою теж осунулася в великій залі. На другому поверсі, в залі жіночої молитовні потрібна перекладка груби та полагодження оцинкування. Дах потрібно пофарбувати залізним суриком, оскільки він був пофарбований більше п'яти років тому і частина даху почала ржавіти. Всі водозливні труби на даху зруйновані. Такий стан будинку небезпечний, коли не зробити капітального ремонту. З метою уникнення катастрофи, яка може статися під час перебування в ньому віруючих, комісія до того коли буде проведений не дозволяє користуватися цим будинком' [17,арк.21].

В списках технічних оглядів містилося забагато пунктів, щодо ремонту будівлі. Члени общини під тиском місцевих органів влади змушені були скликати збори на

яких приймалося рішення щодо припинення діяльності релігійної громади в культовій споруді за браком коштів, необхідних як для проведення ремонту так і для інших витрат, пов'язаних з її діяльністю. В тексті протоколу, що укладався на подібних зборах, зазвичай вставлялися просякнуті більшовицькою ідеологією вислови, завданням яких було виправдати ухвалені рішення. В другій частині протоколу загальних зборів релігійної общини поляків при Салівінській цукроварні, які відбулися 1 листопада 1929 р. зазначалося: 'Заслухавши питання подальшого утримання помешкання костюлу та існування общини, остання, приймаючи до уваги недоцільність проведення ремонту помешкання за кошти общини, яка мало користується костюлом, велику роль культурно-національного будівництва з боку Радвлади для польського населення, негативний вплив релігії взагалі на культурне будівництво та зокрема на культуроту серед поляків на цукроварні, вважати релігійну громаду розпушеною та помешкання костюлу переданим в розпорядження клубу Салівінківської цукроварні для потреб культурного обслуговування працюючих' [22,арк.7].

Органи місцевої влади могли без особливих перешкод ліквідувати релігійну громаду, яка задовольняла духовні потреби в культовій споруді, що розташовувалася на території установи чи підприємства. 13 вересня 1931 р. згідно рішення бюро партійного комітету м. Житомира міською радою було винесено постанову про припинення функціонування старообрядницької релігійної громади в будівлі, що знаходилася на території хлібозаводу, яка пояснювалося, через те, що її 'діяльність заважає злагоженості виробничих процесів та гальмує подальший розвиток підприємства' [16,арк.48].

Улюбленим засобом радянської влади для закриття сакральних споруд та ліквідації релігійних громад були різноманітні податки, страховки та земельні ренти. Оскільки до релігійних общин було таке ж відношення що й до приватних підприємств, будь-які податки були значно вищими, ніж для державних закладів. Більш того, часто вводилися обмеження в терміни сплати, які були скорочені до мінімуму. Представники влади намагалися ускладнити збір коштів, використовуючи залягування, покарання та заборони. Затримка оплати на кілька днів могла призвести до закриття культової будівлі. Сума, яка стягувалася з культового приміщення не була сталою та повсякчас зростала. Закриття храмів за несплати податків не мало нічого спільного з переслідуванням релігії, оскільки, згідно офіційного трактування радянської влади, це торкалося виключно фінансового питання [8,с.96].

Німецькі баптисти с. Нейзац Тілігуло–Березанського району, яких позбавляли культової споруди, відчуваючи наступ місцевої влади на свою релігійну громаду, щоб позбутися фінансового тягара, в листі до Райвиконкому виправдовувалися: 'Ми нічого не маємо проти зайняття цього дому сільбудом або будь-яким іншим культурним закладом, переконливо прохаємо Вас достроково розірвати з нами договір на вказану будівлю. Крім того ми прохаємо Вас, повернути різницю суми з цього моменту, коли ми віддали наше приміщення, оскільки ми не хочемо за нього нести матеріальну відповідальність. Вказуємо, що дім віддали в належному технічному стані, доказом чого слугує довідка та акт приймальної комісії' [24,арк.11].

Позбавляючи релігійну громаду права на користування культовою спорудою, що надавалася їй згідно договору, місцева влада для того щоб пом'якшити конфліктну ситуацію, яка часто складалася в ході виконання даного рішення, вказувала на інші релігійні споруди в яких би віруючі змогли продовжувати задовольняти свої духовні потреби. Слід однак вказати на формальність цієї процедури, яка проводилася скоріш з метою виконання всіх законодавчих приписів, необхідних для вилучення культової будівлі з рук віруючих, а не задля піклування про відвідувачів богослужіння. В листі очільників адміністративного відділу Кам'янець–Подільського окривконкому до НКВС, який був надісланий 18 травня 1930 р. щодо закриття єврейської синагоги Шнайдереше–Шіль (інша назва Ремісничка) та

передачу її приміщення культосвітній установі 'Кіно для кустарів' зазначалося: 'Попри те, що релігійна громада змушена була залишити синагогу, її члени матимуть змогу задовольняти свої релігійні потреби в інших 28 синагогах даної місцевості, до того ж на таку кількість молитовних будинків припадало близько 35 віруючих, тоді як в одну синагогу могло вміститися аж 300–400 чоловік' [18, арк.68].

Насправді все не було так досконало як хотіли показати працівники владних органів. В скаргах віруючих до ВУЦВК в Харкові на дії місцевих органів влади можна віднайти протилежне. Члени однієї з єврейських релігійних громад м. Сталіно, яка стояла на порозі вимушеної самоліквідації нарікали на те, що в місті зачинена остання їхня синагога, а найближча діюча знаходилася лише в Маріуполі, відстань до якого вимірювалася 5 годинами їзди поїздом [10, арк.84]. Подібна проблема спіткала також єврейських віруючих Філософського району м. Дніпропетровська, де із 12 іудейських культових споруд не залишилося жодної діючої. Цей район знаходився на дуже далекій відстані від центральної частини міста, що унеможливило віруючих відвідувати синагоги, котрі ще там залишалися [15, арк.46].

Цікавим є той факт, що партійне керівництво приділяло справам закриття культових споруд 'великого політичного значення'. Тому відповідні органи влади особливо уважно і обережно ставилися до кожної справи та слідували за правильним оформленням матеріалів для закриття молитовень. НКВС неодноразово застерігав місцеву владу, щоб та розглядала закриття молитовних будинків 'як результат проведення виховної і культурно-освітньої роботи серед населення, а не як спосіб на придбання помешкання'. НКВС УСРР випрацював навіть спеціальний 'Зразок висновку про закриття молитовного будинку'. Незважаючи на це на місцях постійно були випадки самовільного закриття молитовних будинків з боку голів сілград або районної адміністрації, без дотримання належного оформлення справ. Обіжник №50 ВУЦВК від 17 лютого 1931 р. застерігав навіть органи місцевої влади, що вони не мають права брати участь в обговоренні питання про закриття молитовень на загальних громадських зборах, збирати підписи на відповідних заявах і тим більше вживати будь-яких адміністративних заходів для впливу на громадян. Однак, як було проілюстровано вище, все відбувалося навпаки [9, с.907].

Діяльність релігійних громад, які ще продовжували зберігати право на користування спеціально обладнаними для проведення богослужбових обрядів приміщеннями, теж всіляко обмежувалася. Так релігійна община німців-лютеран колонії Рибальськ Карл-Марксієвського району протягом літа 1931 р. скаржилися на те, що в її розпорядженні знаходилася лише третина території культової споруди, оскільки іншу її частину почав займати місцевої вчитель. Не дивлячись на це, податки з релігійної громади продовжували стягуватися як за користування територією всієї будівлі [12, арк.60].

У релігійних громад радянська влада відбирала не тільки споруди для здійснення богослужінь, а й будь-які інші будівлі, пов'язані із релігійними звичаями представників національних меншин України. Влітку 1930 р. згідно вказівок адміністративного управління про перевірку мікв та закриття таких при комунальних лазнях, Бердичівським окрадмінвідділом в місті було виявлено мікву, що знаходилася при лазні, яку тримала релігійна громада. А вже згодом, на підставі складеного окрздравом акту, їх було закрито [11, арк.3].

Подібна доля спіткала обрядову обмивальню на київському Єврейському кладовищі. Будинок в якому провадилося обмивання мерців єврейською общиною, органом влади не було визнано спорудою релігійного культу, оскільки він належав похоронному відділу управи впорядкування й на обліку в відділі культів не стояв. З огляду на це та нібито антисанітарні норми було заборонено проводити обмивання мерців на кладовищі [11, арк.67].

Під час індустріалізації на рубежі 20–30-х років ХХ ст. розгорнулася нова кампанія зі зняття церковних і кос-

тольних дзвонів, що уособлювала собою перший крок до ліквідації релігійних громад, культові споруди яких ще не була зачинені. Її проведення перегукувалася з вилученням церковних цінностей 1922 р. Були зняті дзвони з Михайлівського й Олександрівського костельів у Києві. В грудні 1930 р. Київська крайова інспектура охорони пам'яток звернулася до наркомату освіти з листом про необхідність збереження хоча б історико-мистецьких дзвонів церков, костельів і храмів м. Києва, але він не знайшов реагування [4, с.236].

Діяльність релігійних громад пов'язана з обрядами, проведення яких вимагало те чи інше релігійне вчення теж всіляко піддавалася утискам з боку влади.

Німецькі лютерани, які проживали на території АМСРР і досягли 18 років, для того, щоб над ними був здійснений обряд конфірмації, змушені були надсилати заяви до секції культів Секретаріату ЦВК АМСРР з проханням надати дозвіл підготуватися до нього, а також знайти осіб, які б їх навчили Закону Божому в межах необхідних для конфірмації. З огляду на те, що представники влади мали вказівки, котрі торкалися тільки підготовки до конфірмації неповнолітніх групою не більш як три особи й в приватному приміщенні, ними був надісланий лист до Секретаріату Президії ВУЦВК з проханням пояснити як правильно вирішити дану проблему. Як бачимо, під час розгляду того чи іншого питання в релігійній сфері віруючим часто заважали бюрократичні перепони [24, арк.33].

Доходило навіть до того, що Київський окрадмінвідділ звертався до НКВС з проханням пояснити чи буде правильним надати дозвіл одній з єврейських релігійних громад випікати мацу на свято Пасхи, в тому разі якщо згадана випічка реалізуватиметься за собівартістю без жодних надлишок [13, арк.95].

Таким чином, Сталін, сконцентрувавши у своїх руках всю повноту влади, вирішив продовжити справу Леніна з наближення комуністичного 'світлого майбутнього', виконання якої з тактичних міркувань було тимчасово сповільнено в роки НЕПу. Одним з пунктів перебудови життя в країні стала культурна революція в ході якої мав бути відкинтий релігійний світогляд. Задля цього більшовики через місцеві органи влади вдалися до політики утисків та знищення релігійних громад. Посилаючись на незадовільний стан будівель та використовуючи при цьому методи фінансового тиску, общини віруючих масово позбавляли культових споруд. Проводячи закриття культової будівлі, представники радянської влади намагалися надати цьому процесові легітимності. Для цього більшовики нерідко використовували мешканців населеного пункту в якому діяла релігійна громада з метою оформлення ними прохань щодо припинення функціонування общини в тій чи іншій культовій споруді.

Практикуючи дану політику, що мала на меті позбавити представників національних меншин України віри, будівничі комунізму у такий спосіб робити ще один крок у напрямку прищеплення поліетнічному населенню УСРР штучно сконструйованої самоідентифікації, що відповідала б вимогам нового суспільства, світогляд членів якого мав базуватися виключно на атеїстичних засадах.

Список використаних джерел

1. Алексеев В.А. Иллюзии и догмы / В.А. Алексеев. – М.: Политиздат, 1991. – 400 с.
2. Бабинов Ю.А. Государственно-церковные отношения в России, СССР, СНГ: теория, история, практика / Ю.А. Бабинов. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2003. – 232 с.
3. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964): Монографія / Е.Бистрицька. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
4. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О.Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
5. Кравченко П.А., Сітарчук Р.А. Протестантські об'єднання в Україні у контексті соціальної політики більшовиків (20–30 роки

XX століття) / П.А. Кравченко, Р.А. Сітарчук. – Полтава: АСМІ, 2005. – 212 с.

6. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма–ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – Политиздат, 1977. – 144 с.

7. Орлянский В.С. Материалы к истории еврейской общины Александровска (Запорожье) / В.С. Орлянский. – Запорожье: ‘ЭТТА–ПРЕСС’, 1999. – Вып.3. 1921 – июнь 1941 г.

8. Пасечник О.А. Римо–католическая церковь в Каменец–Подольской (Хмельницкой) области в 1920–1941 годах / О.А. Пасечник. – Хмельницкий: Издатель ЧП Цюпак А.А., 2009. – 188 с.

9. Росовський В. Доля католицьких храмів на Поділлі (20–30–ті ХХ ст.) / В.Росовський // Історія релігій в Україні. Праці Х–ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року). Книга I. – Л.: ‘Логос’, 2000. – С.904–909.

10. Центральний державний архів органів влади та управління України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.172. – 298 арк.

11. Там само. – Спр.17. – 113 арк.

12. Там само. – Спр.179. – 338 арк.

13. Там само. – Спр.181. – 68 арк.

14. Там само. – Спр.191. – 118 арк.

15. Там само. – Спр.192. – 73 арк.

16. Там само. – Спр.193. – 57 арк.

17. Там само. – Спр.195. – 129 арк.

18. Там само. – Спр.196. – 73 арк.

19. Там само. – Спр.199. – 137 арк.

20. Там само. – Спр.202. – 246 арк.

21. Там само. – Спр.203. – 70 арк.

22. Там само. – Спр.284. – 23 арк.

23. Там само. – Спр.450. – 8 арк.

24. Там само. – Спр.599. – 32 арк.

25. Ярославский Е. Против национализма. Против религии. Сборник статей / Е.Ярославский. – М., Л.: ОГИЗ – Московский рабочий, 1931. – 78 с.

References

1. Alekseev V.A. Illjuzii i dogmy / V.A. Alekseev. – М.: Politizdat, 1991. – 400 s.

2. Babinov Ju.A. Gosudarstvenno–cerkovnye otnoshenija v Rossii, SSSR, SNG: teorija, istorija, praktika / Ju.A. Babinov. – Sevastopol’: Izd–vo SevNTU, 2003. – 232 s.

3. Bystryc’ka E. Shidna polityka Vatykanu v konteksti vidnosyn Svjatogo Prestolu z Rosijeju ta SRSR (1878–1964): Monografija / E.Bystryc’ka. – Ternopil’: Pidruchnyky i posibnyky, 2009. – 416 s.

4. Kalakura O.Ja. Poljaky v etnopolitychnyh procesah na zemljah Ukrai’ny u HH stolitti / O.Ja. Kalakura. – К.: Znannja Ukrai’ny, 2007. – 508 s.

5. Kravchenko P.A., Sitarchuk R.A. Protestants’ki ob’jednannja v Ukrai’ni u konteksti social’noi’ polityky bil’shovykiv (20–30 roky XX stolittja) / P.A. Kravchenko, R.A. Sitarchuk. – Poltava: АСМІ, 2005. – 212 s.

6. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма–ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – Политиздат, 1977. – 144 с.

7. Орлянский В.С. Материалы к истории еврейской общины Александровска (Запорожье) / В.С. Орлянский. – Запорожье: ‘ЭТТА–ПРЕСС’, 1999. – Вып.3. 1921 – июнь 1941 г.

8. Пасечник О.А. Римо–католическая церковь в Каменец–Подольской (Хмельницкой) области в 1920–1941 годах / О.А. Пасечник. – Хмельницкий: Издатель ЧП Цюпак А.А., 2009. – 188 с.

9. Rosovs’kyj V. Dolja katolyc’kyh hramiv na Podilli (20–30–ti ХХ ст.) / V.Rosovs’kyj // История религий в Украине. Праці Х–ї міжнародної наукової конференції (Л’вів, 16–19 травня 2000 року). Книга I. – Л.: ‘Логос’, 2000. – С.904–909.

10. Central’nyj derzhavnyj arhiv organiv vlady ta upravlinnja Ukrai’ny. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.172. – 298 арк.

11. Там само. – Спр.17. – 113 арк.

12. Там само. – Спр.179. – 338 арк.

13. Там само. – Спр.181. – 68 арк.

14. Там само. – Спр.191. – 118 арк.

15. Там само. – Спр.192. – 73 арк.

16. Там само. – Спр.193. – 57 арк.

17. Там само. – Спр.195. – 129 арк.

18. Там само. – Спр.196. – 73 арк.

19. Там само. – Спр.199. – 137 арк.

20. Там само. – Спр.202. – 246 арк.

21. Там само. – Спр.203. – 70 арк.

22. Там само. – Спр.284. – 23 арк.

23. Там само. – Спр.450. – 8 арк.

24. Там само. – Спр.599. – 32 арк.

25. Jaroslavskij E. Protiv nacionalizma. Protiv religii. Sbornik statej / E.Jaroslavskij. – М., Л.: ОГИЗ – Московский рабочий, 1931. – 78 с.

* * *

УДК 36(477)»1929/1935»

Шарпаций В.Г., доктор історичних наук, професор кафедри історії та етнополітики, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ), sharp58@mail.ru

Нормативне забезпечення населення хлібопродуктами в УСРР в голодні роки

Досліджується феномен дозованого забезпечення населення хлібопродуктами в Україні в 1930–х роках. З’ясовуються соціальна ефективність, політично–економічна мотивація та реальні причини нормативного харчування населення.

Ключові слова: дозоване харчування, собез, карткова система, хлібозаготівля, мірчук, колективізація, Наркомпостач.

Sharpatiy V.G., Doctor of History Sciences, Professor of the department of history and ethnopolitika, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev,) sharp58@mail.ru

Provision of people with grain products in compliance with prescribed limit in Ukrainian SSR during the period of famine

The phenomenon of rationed supply of bread to the Ukrainian population in the 1930s was studied. Social effectiveness, political and economic motivation, and real reasons for rationed supply of food to the public were ascertained. The food distribution system was intended for provisioning of workers in key manufacturing industries, but turned out to be a miserable form of food rationing for hired workers deprived of other means of existence. The imposed norms of per capita allotment of bread based on one’s labor input, qualification and industry–wise grading were constantly revised and decreased, while the level of provisioning left much to be desired, because the ration card system could not cope with the Holodomor. In the conditions when workers didn’t have enough bread, let alone fats, vegetables, fruits, dairy products and fish, export of these commodities looked cynical and impertinent. As a result of the communist experiment, Ukraine which was called ‘the breadbasket of Europe’ was forced to introduce rationed provisioning of industrial and administrative workers and their families, which was not what the country’s economic potential could offer.

Keywords: rationed provisioning, social security, ration card system, grain procurement, collectivization, People’s Commissariat for Supplies (Narkomsnab).

Шарпаций В.Г., доктор исторических наук, профессор кафедры истории и этнополитики, Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова (Украина, Киев), sharp58@mail.ru

Нормативное обеспечение населения хлебопродуктами в УССР в голодные годы

Исследуется феномен дозированного обеспечения населения хлебопродуктами в Украине в 1930–х годах. Выясняются социальная эффективность, политически–экономическая мотивация и реальные причины нормативного питания населения.

Ключевые слова: дозированное обеспечение, собез, карточная система, хлебозаготовки, мирчук, коллективизация, Наркомпостач.

Радянська історична наука виправдовувала функціонування карткової системи забезпечення міського населення хлібом, борошном та крупами саме економічною доцільністю заощадження коштів, закупівель імпортного обладнання для промислових підприємств першої п’ятирічки, сільськогосподарської техніки для «соціалістичних ланів». Справжні соціально–економічні причини впровадження карткової системи тоді не висвітлювалися, тому що сам факт її існування був ганебним для соціалістичного ладу, який після десяти років війни та всляких експериментів виявився неспроможним задовольнити повсякденні матеріальні потреби громадян. Упорядники збірників документів з історії здійснення індустріалізації уникали розкриття внутрішнього механізму функціонування нормованого забезпечення робітників хлібопродуктами. Сучасна історіографія, незважаючи на деїдеологізацію наукових досліджень, також не виявляє особливо пізнавального зацікавлення феноменом карткової системи. Так, у колек-